

ПЕРЕМІЩЕННЯ ВІД ДУХУ ДО КУЛЬТУРИ: ПОЕТИКА ЗАГАЛЬНОГО МІСЦЯ

Проблеми традиційно орієнтованої філософської критики пов'язані з необхідністю змінити сталі уявлення про предмет критичного аналізу. Критика завжди спрямована на «закінчений твір», «текст», «артефакт», що має певне значення. В «артефакті» дослідник та критик намагались знайти те, що було визначене М. Гайдеггером як істина в самому творінні, що твориться.

Постмодерн продукує артефакти як такі. Для філософської рефлексії зміст полягає в логіці самого мислення. Імператив абсолютної жорсткості зв'язків між смыслом та формою, між вірою, культурою та соціальним устроєм вимагає свого. Тим більше, що думка в будь-який даний момент завжди існує, вона уже дана у вигляді своїх же власних симулякрів. Перехід від проєкту модерну до постмодерного простору артефактів відбувається через долання зростаючого консерватизму традиційного розуміння та ідеологічного впливу постмодерну як культурного руху, який набув форми сьогочасних символічних виразів. Постмодерн — це співвідношення з модерном, але не обов'язково за принципом відштовхування. Постмодерна діяльність в культурі — це плин на поверхні, несподівані візуальні ефекти, тому одною з властивостей, притаманних постмодерну, є пластичність, що не може бути зведена до єдиної стильової або ідеологічної домінанти. В пост-модерному розумінні завжди є слова, за допомогою яких можливо отримати симулякр-відповідь. «Я такий же, як вже помислений, як симулякр, що вже мислиться іншими в світі, він навколо мене і замість мене», — свідчить Мераб Мамардашвілі [5, с. 17].

В постмодерні авторський стиль, що можна впізнати, замінюється поетикою загального місця.

Причина цього полягає в тому, що сутність духовності міститься в екзистенційних сферах. Якби це було інакше, людина давно вже визначилася б з проблемою відносин з оточуючим. Не можна не враховувати визначеного К. Ясперсом та М. Гайдеггером факту, що наше сторіччя знамените саме фактом технократичним, присутністю техніки як феномену та її впливу на культурні традиції й їхнє формування. З іншого боку, дослідники відзначають, що технологічна цивілізація підійшла до краю свого розвитку, стала перед необхідністю переходу до якоїсь іншої якості. Скрізь спостерігається випадання з культурних традицій і вихід вбачається у комунікації з традицією, а не у знищенні останньої.

Якщо розглядати суспільство через призму духовності, воно постає не інтегрованим, а розділеним; різним його царинам відповідають різні ритми та зміни. Якщо потрібно зрозуміти та присвої-

ти аргументи на користь того, що духовні ідеали лишаються в суспільстві як певний смисл культури, то необхідно погодитися з такою пропозицією щодо способу осмислення суспільства саме в філософії. В «ускладненні» сьогодення спостерігається підвищення загальної цінності культури у якнайширшому її розумінні. Історія культури двох останніх століть — то «історія мук секулярного світогляду в безугавному прагненні компенсувати свою “ціннісну недостатність”» [4, с. 44].

Аналітично суспільство містить у собі намагання дослідити сутність людини, зрозуміти її. Філософія як спосіб дослідження людини — персони культури та культурного процесу детермінується лише внутрішньо-іманентними факторами. Вони відповідають лише власній логіці. Культурні практики, однією з яких є філософія, створюють особливу сферу, яка живе власним життям.

Дослідники підмічають, що «в співвідношенні з наукою філософська думка розплескалась по різних напрямках науки. Втративши цілісність, вона позбулась метафізичного начала буття. Тобто філософія збереглася, але втратила статус Філософії в її минулому чарівному звучанні» [7, с. 56].

Під культурою (в даному контексті) можна розуміти — слідом за Е. Касіроном — царину символічних форм як сферу таких мистецьких витворів та релігійних форм, через які можна висловити сенс існування людини. Культурні практики обумовлені екзистенційними ситуаціями. Історично культура пов'язана з релігією, і питання сутності духовності та її перспектив визначається при обов'язковому урахуванні цього фактора. Представники філософії культури ХХ ст. — Ортега і Гассет, Ясперс, Клагес попереджають про небезпеку деперсоналізації, котра загрожує сучасному розумінню людини. Під впливом трьох цивілізаційних «М», — машини, маси та міста, — відбувається механізація та автоматизація самої людини, а відтак і деперсоналізація. За цих умов створюється ситуація, коли ідеї «високої культури» одночасно і необхідні, і позбавлені користі. Незаперечним є той факт, що такі ідеї (як ідеали) лишаються протипагою сучасним тенденціям зникнення людини як такої (поза функцією) з філософського дослідження. Суспільство чекає відповіді на питання про те, що таке «справжній» сучасний світ, щоб зрозуміти своє власне місце в світі, свої цілі та сенс життя.

Очікування такої «останньої онтології» відіграє оперативну роль в культурній практиці. Підвалини розуміння проблеми були закладені Френсісом Беконом. Він вважав, що одним з могутніх символів прогресу є нова технологія; що науку та технологію слід розглядати як засіб подолання шкідливих наслідків «випадання» людини із сфери Божої милості. Увесь дух його творів готував підвалини домінуючій темі західної культури, відповідно до якої прогрес людства забезпечується науковою та технологічною дія-

льністю. Діяльнісне життя Бекон оцінює вище за споглядальне.

Для того, щоб збагнути класичне розуміння ідеї культури як елементу духовного життя звернемося до його беконівської версії. Це дасть нам змогу осягнути важливість для сучасної культури (а може й неповторність та унікальність) ситуації «леза бритви»: співвідношення екзистенційних наслідуваних духовних структур та певного доробку щодо технологічних надбань в прогресі. Бекон вважає, що культура не дана, але створена самою людиною, вона є свідомим продуктом його розуму та діяльності. Ф. Бекон розвиває традицію античного матеріалізму, який враховує роль технічних елементів культури. До явищ культури він відносить цілеспрямовану дію на власні душевні здібності. Він поділяє етику на дві частини. Перша турбується про ідеал блага, друга — «про керівництво та виховання (*cultura*) душі». Останньому вченню він дає назву *Георгіки душі*, безпосередньо пов'язує свою концепцію з античною традицією, з поняттям агрикультури. Він каже про «культуру душі», беручи це поняття у Вергілія. Бекон вважав необхідним приділяти якнайбільше уваги втіленню етичного ідеалу в житті, питанню про те, як «найкраще всього досягнути уже поставлених філософами цілей» [1, с. 403].

В центрі уваги Бекона не досягнення душевної гармонії, пов'язаної з споглядальним образом життя, а підкорення сил природи, що потребує удосконалення душевних здібностей, а саме:

а) інтелекту, — очищення його від ідолів (хибних понять) та оволодіння істинним методом пізнання (новою індукцією).

Культура — це «людина в її відношенні до природи». За думкою Ф. Бекона, «люди повинні проникнутися глибокою переконаністю в тому, що штучне відрізняється від природного не формою, а лише діючою причиною: адже вся влада людини над природою обмежується владою над рухом, тобто здатністю поєднати та роз'єднати природні тіла» [1, с. 159].

Разом з категорією практики в концепцію Ф. Бекона входить ідея прогресу, а разом з нею і елементи історичного погляду на явища культури. Розвиток культури має свої періоди розквіту та занепаду. Бекон називає три історичних епохи розквіту науки та мистецтва, які, за його думкою, слід розглядати як три великі історичні культурні епохи. Такими є культура Давньої Греції, культура Риму та культура народів Західної Європи в Новий час.

У сумніві, який Бекон націлював проти споглядальної філософії, Куно Фішер помітив «логічне жало того просвітництва, яке послідовники Бекона розповсюдили по всьому світі» [8, с. 76]. Для Бекона «власна та кінцева мета істинної природної філософії — це володіння природними речами, тілами, ліками, машинами та незліченою кількістю інших речей». Для справжньої свободи недостатньо одного знання, потрібне вміння практично

застосувати це знання. За словами того ж Куно Фішера, у Бекона винахідний людський розум «возвеличує до безмежного людську силу, спрямовуючи її проти богів». Ритми соціальних змін обумовлені безперечно мінливістю культурних практик.

В культурі завжди існує повернення до екзистенційних інтересів та питань. Відповіді можуть змінюватися або набувати вигляду нових, чисто естетичних норм. Найголовніше, що не існує точно вираженого «принципу» зміни. Бернстайн не замінює Баха. Концептуально тут все здійснюється через синкретизм, тобто через перемішування стилів у сучасній культурі. Основною тенденцією сучасної культури є свобода реалізації задумів «Я», єдиною метою якого постає самореалізація. Людина витворює свою духовність, вдивляючись в свою власну суб'єктивність. Для цього сучасна культура вільно, зовсім неакадемічно вишукує у власній історії будь-який стиль. В цьому пошуку немає нічого забороненого, усе повинно стати предметом дослідження та реалізації.

Постіндустріальне суспільство поступово зміщує види роботи, яку виконують люди, від виробництва до гуманітарних та професійних послуг. Теоретичний зміст пов'язаний з новим центральним місцем в структурі культури. Подібні акценти породжують аналітичні розбіжності: існування автономної людини, яка прагне свободи та пошуку незалежності від ідеалу. В якій області створюється напруженість, де саме містяться творчі імпульси, що виявляються найсильнішими? В. Дільтей констатує, що проблема розуміння історії можлива через «факти, які належать до царини суспільства. Зрозуміти їх можливо лише зсередини, лише на основі сприйняття наших власних станів [...] З любов'ю та ненавистю, з усією грою наших афектів спостерігаємо ми історичний світ. Природа для нас безсловесна, вона нам чужа, вона для нас зовнішнє. Суспільство — наш світ» [2, с. 30].

В сучасній свідомості не існує ідеї спільного буття, ідея буття нині потребує визначення власної достовірності, унікальності, неперетворюваності характеру вільного від думок та звичаїв, масок і лицемірства, викривлення суспільством «Я». В культурі відбулася радикальна зміна в значенні індивідуального від «буття» до «буття Я». Можна погодитися з точкою зору, згідно якої культура являє собою систему, цілісність, в якій всі явища так чи інакше зумовлюють одне одного. Світ культури є цілісним, безперервним. Думка стає дією, дія — річчю, а річ породжує думку. Провести між матеріальною та духовною культурою чітку грань, засновану на принципі «зробленості» предмету з якогось «матеріалу» (матерія або дух), неможливо.

Духовність як культурна традиція є реалізацією «Я». Його інтерес полягає у визначенні власної достовірності. Цей інтерес створює мотиви духовного життя. Сучасне індустріальне суспіль-

ство, будуючи нові форми духовності, заперечує й модернізм як духовний проект — поряд з іншими подібними проектами. Трансформація масових мотивацій призвела до того, що важливою стороною свідомості стають глибинні структури, які нормуються як продукт всієї духовної історії людства, стаючи разом із тим, суб'єктивно-особистістним духовним багатством та в значній мірі визначають спосіб діяльності, певні ціннісні орієнтири особистості, або суспільства в цілому.

Не все в бутті людини може бути пояснене безпосереднім впливом суспільства. Якщо аналізувати структуру духовності як елемент сучасної Культури, необхідно враховувати поширене уявлення про те, що культура являє собою область, в якій розгортається духовна та творча діяльність. Сутність науки як теорії дійсного має своє коріння в давньогрецькій думці, яка з часів Платона носить назву філософії [Див. 9] Сучасна ситуація констатована зокрема М. Гайдеггером: «Філософія ніколи не виникає з науки та за допомогою науки. Вона знаходиться зовсім у іншому ряду [...]. У тому ж ряду, що й філософія, розташована лише поезія. Мислення починається лише тоді, коли воно здійснюється всупереч так званому розумові, який на протязі віків є найзапеклішим супротивником мислення».

Отже існує внутрішня суб'єктивна сторона духовності. Вона поєднує в собі такі духовні якості, такі намагання, які виступають продуктом всієї історії культури та інтеріоризуються людиною, перетворюючи індивідуальні людські потреби в суспільні. В структурі духовності сучасної особистості вирішальними є такі глибинні шари, структури, які являють собою підсумок культурного розвитку на протязі багатьох тисячоліть: діалектичний розум, совість, естетична свідомість. Відображення цих структур визначають сучасний вимір духовності, що включає у себе: свободу, надію, вину, розкаяння.

Такі структури слід назвати екзистенційними. Наголошуємо, що різноманітні відчуття та емоційний бік свідомості формуються саме в залежності від цих структур, саме вони виступають як безпосередня реальність життя. Екзистенційні структури дуже чутливі до різних морально-естетичних впливів, до інтелектуальних впливів. Вони постають перед людиною як відчуття, але не усвідомлюються повною мірою, залишаючись при цьому найвпливовішими детермінантами життєдіяльності людей.

Екзистенційні структури суттєво впливають на закономірності, тривання внутрішнього духовного життя особистості.

Можна виділити чотири основних функції екзистенційних структур. Першу назвемо функцією «трансцендентального» вибору: вона зумовлюється намаганням людини робити вибір у царині непізнаного. Яким би важливим та безпосереднім досвід минулого не

був для людини, її сучасне буття та націленість у майбутнє в цілому не зумовлені цим досвідом... Людина сформована, зроблена минулим, але живе вона майбутнім. Друга найважливіша риса та функція полягає в тому, що екзистенційні структури надають людському існуванню абсолютну цінність. Діяльність людини має цілеспрямований характер, але цінність самого існування повинна бути знайдена, сформульована та внесена у світ самою людиною. Діяти за людською логікою можливо лише вносячи у свої вчинки порядок та смисл, співвідносячи конкретні дії з абсолютними цінностями.

Третьою функцією екзистенційних структур можна назвати підтримку безперервності існування у часі. Наявність самопізнання (як певний елемент соціалізації), елементів свідомості лишається в людині незмінною на протязі усього її життя. Треба зауважити, що незмінними залишаються далеко не всі ці елементи, якщо зазначена функція розглядається з сучасної точки зору. Особливо якщо йдеться про реалії постіндустріального суспільства та пов'язані з ними зміни соціальних пріоритетів.

І, нарешті, четверта функція екзистенційних структур в духовності людини — це забезпечення індивідуальної цілісності. Людина повинна мати досить стійкий внутрішній стрижень, яким забезпечується глибинний зв'язок з культурою та світобудовою.

Процес творчості, через те, що він притягає до себе багато життєвих сил, може стати формою екзистенційного саморозкриття. Цінності, які є підсумковими щодо всієї культурної історії, органічно включаються до духовності і саме тому вони проникають до найглибинніших основ свідомості; таким чином, людина набуває своєї життєздатності не тільки в економіці, але й у ідеальних намірах, в моральній та естетичній свідомості.

Вдале дослідження подібних глибинних структур духовності уможлиблюється в метафізичному знанні зокрема через дослідження основи надзвичайно складного процесу розуміння «інших культур». Сам вираз «проблема чужих культур» став стійким словосполученням в зарубіжній літературі, присвяченій цьому питанню [докл. див. **3**, с. 17]. Реальною проблемою сучасності можна вважати те, що стереотипи, які традиційно мали місце в суспільствах різних політичних спрямувань, не проходять нині перевірки саме екзистенційною сферою. Саме ставлення до проблем духовності як до визначальних може допомогти реалізувати певні трансцендентальні ідеали, яких нагально потребує сучасне суспільство. Можливість реалізувати такі ідеали лежить в площині конкретно історичній: за допомогою науки, раціональності тощо. Чим пильніше вдивляємось в свою екзистенційну сутність, тим ближче стає, перспектива життя у технологічному світі.

Класичний модерний розум, що пізнає, не відходить у тінь. Він забезпечує наше життя матеріальними благами, залишається

підґрунтям науково-технічних новацій. Проте сутність сучасної філософії — це нова культура мислення, котра спирається вже не на дух в традиційному розумінні (як було перші століття Нового часу), а має справу з витворами культури, часто з самими по собі витворами мистецтва, розвиваючись у межах суто постмодерністської традиції. Тобто тенденція в розвитку духовності така: остання хоч і прагне філософського рівня узагальнень, але водночас позначена зміщенням дослідницького інтересу від духу (*mind*) до культури» [6, с. 352]. Цим радикально змінюється зміст та форма логіки Нового часу, концептуальні засади якої формуються не за схематизмом «науки», а в кодах «витворів культури». Минув час Філософій Просвітництва, коли вважалося, що на одне питання має бути одна відповідь. В сучасному світі чи не найяскравіше виявила себе несумісність між такими цінностями, як знання і щастя.

Проблема вибору формулюється нині на шляхах глибшого аналізу екзистенційного як такого в суспільстві, того феномену, що поки утримує людину у межах людського — у межах її духовності, яких би історичних форм ті не набували.

Слід виснувати, що постмодерним проектом створюється новий розумовий погляд, особливий зір, котрий дозволяє переглянути всю традицію (в тому числі і модерну). Досвід постмодерного філософування дав на виході віру в те, що філософія в класичних зразках завоювала своє місце в культурі. Місце нової постмодерної культури філософування є дещо інакшим, вона намагається обґрунтувати ідею становлення через сингулярне експериментування в художній та філософській практиці, тобто знайти відповідну форму для відображення предметних областей становлення. Відбувається недвозначне зміщення акцентів від проблематики в термінах духу до проблематики в термінах культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бекон Ф. *Собр. соч.*: в 2-х т. — М.: Мысль, Т. I., 1971.
2. Гадамер Х.-Г. *Истина и метод: основы философской герменевтики.* — М.: Прогресс, 1988.
3. Грязнов А. Ф. *Язык и деятельность: Критический анализ витгенштейнства.* — М.: Изд-во МРУ, 1991.
4. Забужко О. С. Філософія української ідеї та європейський контекст. — К.: Наук. думка, 1992.
5. Мамардашвили М. К. *Беседы о мышлении // Мысль изреченная.* Сб. статей под ред. Кругликова В.А. — М., 1991.
6. Масуда И. *Гипотеза про генезис Homo Intelligens. Сучасна зарубіжна соціальна філософія.* — К.: Либідь, 1996.
7. Налимов В. В. *Размышления о путях развития философии // Вопросы философии,* 1993. — № 9.
8. Фишер К. *Реальная философия и ее век.* — СПб., 1870.
9. Хайдеггер М. *Наука и осмысление // Хайдеггер М. Время и бытие.* — М.: Республика, 1993.